

Dubravka Balen-Letunić

Kasnolatenski noževi tipa Pritoka - Bela Cerkev

Dubravka Balen-Letunić
HR, 10000 Zagreb
Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
dbalen@amz.hr

UDK: 903.22:069(497.5 Zagreb)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. 4. 2006.
Prihvaćeno: 12. 5. 2006.

U radu su obrađena četiri kasnolatenska noža iz fundusa zagrebačkog Arheološkoga muzeja. Zbog specifičnosti njihova oblika: zakriviljenosti jednoreznoga sječiva, plosnato raskovane drške s trima rupicama za zakovice i ovalnom pločicom na proširenom kraju te jednokrake križnice zakriviljene na strani sječiva, izdvojili smo ih u zaseban tip, Pritoka - Bela Cerkev, koji je dobio ime prema lokalitetima s najvećim brojem noževa takvih značajki. Na japodskom prostoru njima su se koristili ratnici tijekom posljednje, tj. 7. faze razvoja japodske kulture, koju je velikim dijelom moguće sinkronizirati sa srednjoeuropskim Lt D1/D2 stupnjem kasnoga latena. Rabili su ih i keltski Taurisci, odnosno karakterističan su oblik noževa mokronoške skupine, tj. njezina završnog ili Mokronog IIIb stupnja, usporedivog također sa srednjoeuropskim Lt D2 stupnjem.

Ključne riječi: noževi tipa Pritoka - Bela Cerkev, kasni laten, Japodi, Taurisci, mokronoška skupina

Pretpovijesni odjel zagrebačkog Arheološkog muzeja u svom fundusu čuva i bogatu zbirku keltsko-latenskog arheološkog materijala, poglavito oružja, među kojim i četiri kasnolatenska duga jednorezna noža. Zajedničko im je obilježje zakrivljenost sječiva, na kojem se s obje strane ispod hrpta proteže žlijeb (blutrine), a plosnato raskovana i pri kraju proširena drška s trima rupicama za zakivanje organskoga dijela drške završava ovalnom pločicom, te na prijelazu sječiva u dršku jednokrakom križnicom, svinutom na strani sječiva. Specifičnost njihova oblika i brojnost nalaza osnovni su parametri po kojima smo ih izdvajili u zaseban tip, Pritoka - Bela Cerkev, dajući mu ime prema lokalitetima s najvećim brojem registriranih noževa takvih značajki.*

Dva otprilike poznata noža primjerici su iz Prozora kraj Otočca¹ (T. 2.1) i Zagreba² (T. 2.2), i posve se uklapaju u standarde noževa toga tipa, a zbog manjkavih podataka i loših fotografija ponovno ih reproduciramo. Osim spomenutih, u fundusu Muzeja čuvaju se još dva primjerka takvih noževa. Jedan je otkriven prilikom arheoloških istraživanja 1912. godine na Pogorelcu u Sisku (T. 1.2),³ a drugi je bez nalazišnih podataka (T. 1.1). Pronađen je tek nedavno među novovjekim nalazima srednjovjekovnog odjela.⁴ Dobra očuvanost njegovih željeznih i brončanih dijelova u tzv. metalnom stanju kakvu imaju samo predmeti izvađeni iz vode, upućuju na to da bi vjerojatno i on mogao biti iz Siska. Naime, u fundusu zagrebačkoga Muzeja takvu vrstu očuvanosti imaju metalni predmeti izvađeni iz rijeke Kupe kod Siska, odakle se tijekom 19. i na početku 20. stoljeća u Muzej dopremalo obilje antičke, ali i pretpovijesne arheološke građe dobivene jaružanjem korita rijeke Kupe. No, njegova očuvanost sa značjkama tzv. vodenih nalaza te velika sličnost s drugim u Sisku nađenim noževima⁵ izvađenim također iz Kupe, ipak nisu dostatni da bi se mjesto njegova nalaza pouzdano lociralo na sisačko područje, a za takvu pretpostavku ne postoji ni potpora u arhivskoj dokumentaciji. Za oba noža, te za noževe iz Zagreba i Prozora, osim u Sisku, paralele nalazimo i među primjerima iz okoline Obrovca,⁶ Strmca iznad Bele Cerkve i Ljubljанице⁷ u Sloveniji te među primjerima s japodske nekropole Jezerine u Pritoci uz rijeku Unu, južno od Bihaća u Bosni.

* Za podatke o nalazima iz Slovenije zahvalu dugujem kolegi D. Božiću. Za crteže zahvaljujem M. Galić.

1 Drechsler-Bižić 1956, str. 47, T. I. 3.

2 Majnarić-Pandžić 1971, str. 67, T. XXI. 3; Dubravka Balen-Letunić (= D.B.-L.) 1994, str. 99 (kat.129).

3 Istraživanja je vodio V. Tkalčić, što je vidljivo po njegovu putnom izvješću, ali na terenske podatke o tijeku istraživanja nismo našli.

4 Nož je 17. siječnja 2003. iz srednjovjekovnog odjela, prilikom revizije, izlučio kolega Ž. Demo, na čemu mu zahvaljujem.

5 Burkovsky 2004, str. 26, 56 (kat. 60, 61).

6 Stipčević 1960, str. 88-90, sl. 1. 2, str. 90.

7 Stare 1973, str. 24 (84), T. 8. 2; str. 42 (922), T. 50. 8; str. 42 (919), T. 51. 9, str. 42 (920), T. 52. 2; A.Gaspari, Latenske in zgodnjерimske najdbe iz Ljubljанице, str. 78-79, 291-292, sl. 31. 6, T. 10. 4-6 (doktorska disertacija, Ljubljana 2002).

Sedam noževa ovoga tipa s područja Hrvatske (3 Sisak, 1 Zagreb, 1 Prozor, 1 okolica Obrovca, 1 nepoznato nalazište) kao i sedam od osam primjeraka iz Slovenije (4 Strmec kod Bele Cerkve, 4 Ljubljанице) pripadaju slučajnim nalazima. Iz zatvorenih grobnih cjelina s popratnim nalazima, koji i omogućuju njihovo preciznije datiranje, potječe samo jedan primjerak iz paljevinskoga groba u Strmcu kod Bele Cerkve te po jedan iz paljevinskoga kosturnoga groba japodske nekropole Jezerine u Pritoci u Bosni. U Beloj Cerkvi, odnosno Strmcu (grob 1, Košak B) nož je pronađen zajedno s mačem,⁸ a takvu kombinaciju oružja imao je i ratnik pokopan u grobu 400 nekropole iz Jezerina u Pritoci.⁹ Naime, i nož i mač zajedno sa željeznom alatkom nama nepoznate namjene te s ulomcima željeznih predmeta koji su korodirali do neprepoznatljivosti bili su položeni na poklopac cilindrične kamene žare s kremiranim ostatcima umrloga. Identično oblikovan nož, kao jedini prilog, nađen je položen pokraj glave ratnika u grobu 288 u istoj nekropoli.¹⁰ I mačevi iz paljevinskih grobova 400,¹¹ 237¹² i 99¹³ nekropole u Jezerinama, a donekle i primjerak nešto ravnijega sječiva iz groba 12 japodske nekropole u Ribiću,¹⁴ južno od Bihaća, kao i mač s delmatskog prostora iz paljevinskoga groba 41/gomile 14 na vrelu rijeke Cetine,¹⁵ posve su nalik noževima ovoga tipa. Razlikuju se samo po dužini sječiva, te su, koliko se to može zaključiti po crtežima, znatno masivnije rađeni.

U Japoda noževi zakrivljena sječiva, vjerojatno zbog njihove učinkovitosti u pješačkim okrušajima, ali i kao najčešće rabljeno pomoćno oružje ratnika jahača, imaju dugu tradiciju. Koriste se, naime, od kraja kasnoga brončanog i tijekom gotovo čitava željezna doba.¹⁶

Popratni nalazi iz spomenutih grobnih cjelina ukazuju na to da su noževi tipa Pritoka - Bela Cerkev kao i njima slični mačevi¹⁷ bili

8 Božić 1999, str. 211.

9 Radimský 1893, str. 410-411, T. II. 1; T. II. 4; T. III. 1. - Radimský 1895, str. 156, sl. 468, 470-471 (grob 400).

10 Radimský 1893, str. 379-380, T. II. 3. - Radimský 1895, str. 133, sl. 358 (grob 288).

11 Radimský 1893, T. II. 1. - Radimský 1895, str. 156, sl. 468.

12 Radimský 1893, str. 278-279, T. II. 2; T. XII. 7; T. XX. 18. - Radimský 1895, str. 116-117, sl. 274-276 (grob 237).

13 Radimský 1893, str. 242, sl. 49. - Radimský 1895, str. 86-87, sl. 151 (grob 99).

14 Čurčić 1898, str. 631, sl. 4. - Čurčić 1900, str. 7, Sl. 4. - Marić 1968, T. X. 13-16; T. VII. 57-58.

15 Marović 1963, str. 51-52, sl. 32. 1.

16 Parović-Pešikan 1982, str. 43-49. - Guštin 1984, str. 343-346, 359. - Glogović 1992, str. 23-27.

17 U grobu 237 iz Jezerina u Pritoci su uz ostatke keramičke žare nađeni mač i fibula tipa Jezerine te plosnata alka zadebljanih rubova, koja je nekoć najvjerojatnije bila ovješena na iglu fibule (vidi bilješku 11), dok je u grobu 99 mač bio jedini nalaz (vidi bilješku 12). U grobu 12 ribičke nekropole uz mač je nađeno nekoliko sitnih staklenih zrna te jedno jantarno konkavne probušene sredine i s nekoliko rupica probijenih uz rub zrna (vidi bilješku 13). Takva su zrna omiljeni ukras na japodskom prostoru u dolini Une, a nošena su kao privjesci s dodatkom brončanih ili srebrnih lančića provučenih kroz rupice po rubu zrna (Marić 1968, T. V. 8, 12, 24; XII. 13; XVI. 19, 29, 45; XVIII. 58). Kod lukušnjih primjeraka u konkavnu sredinu zrna umetnuta je rozeta od tankoga srebrnog lima, kao npr. kod zrna iz ostave Lički Ribnik (Klemenc 1935, T. II. 45; T. III. 40).

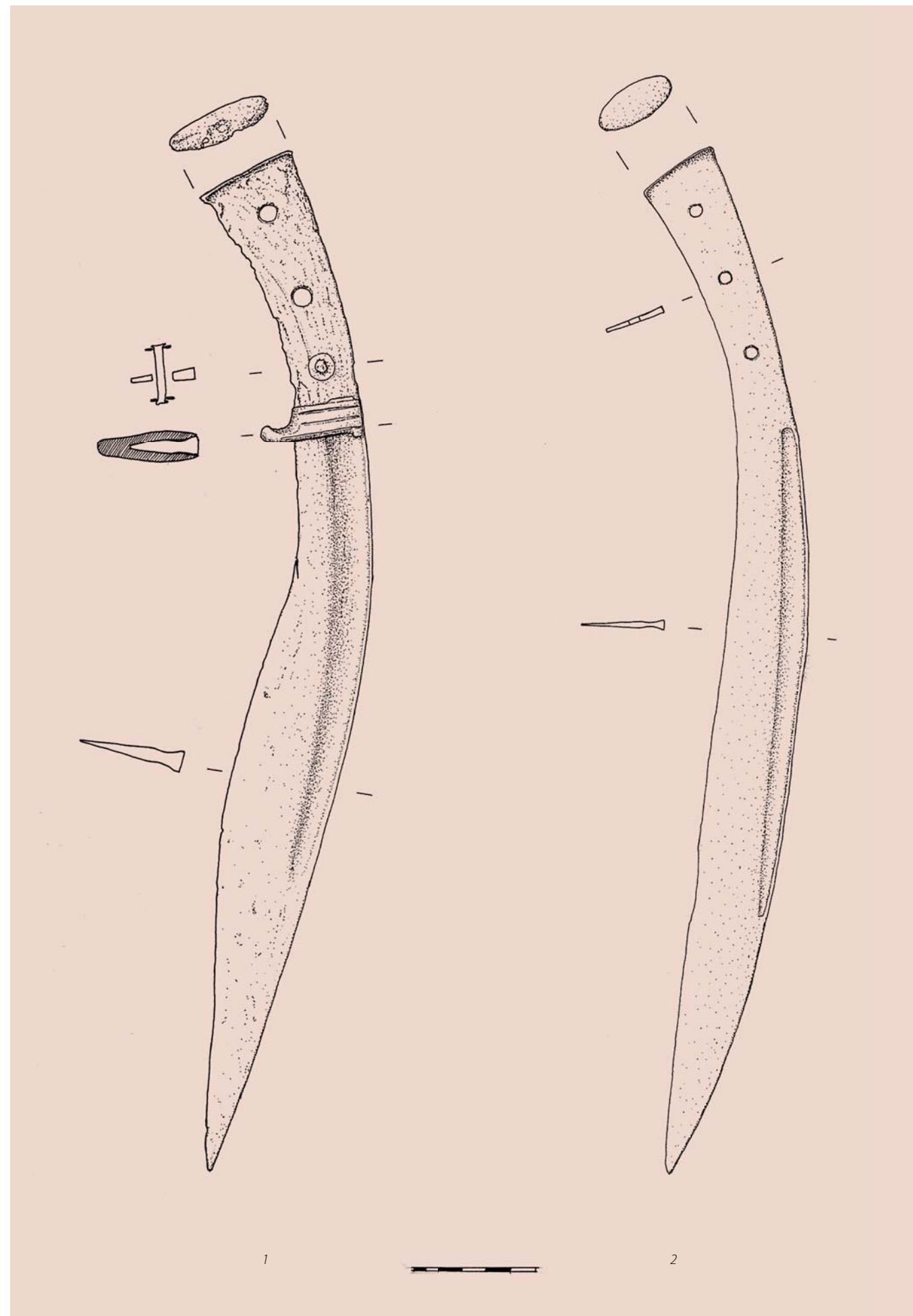

Tabla 1.

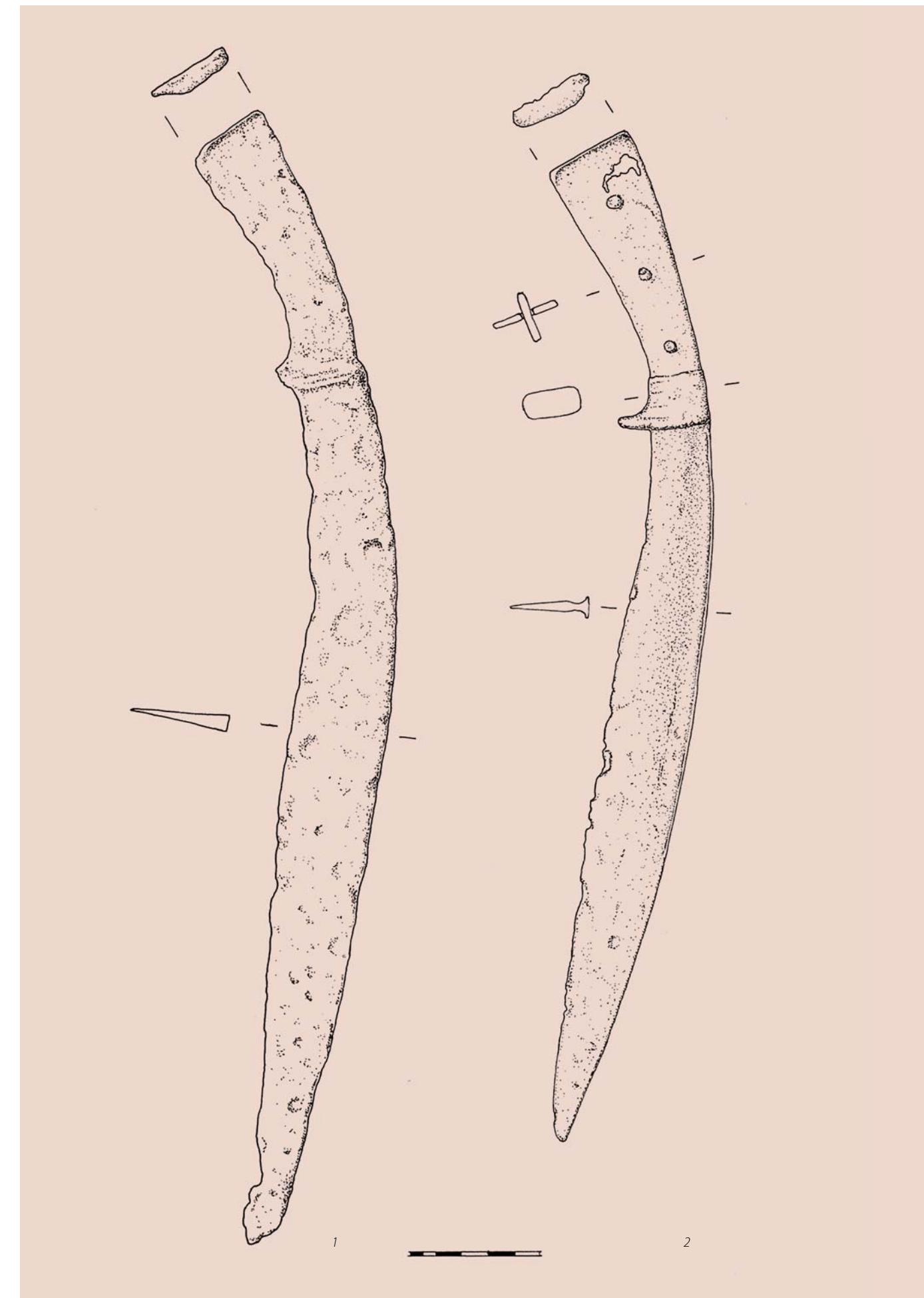
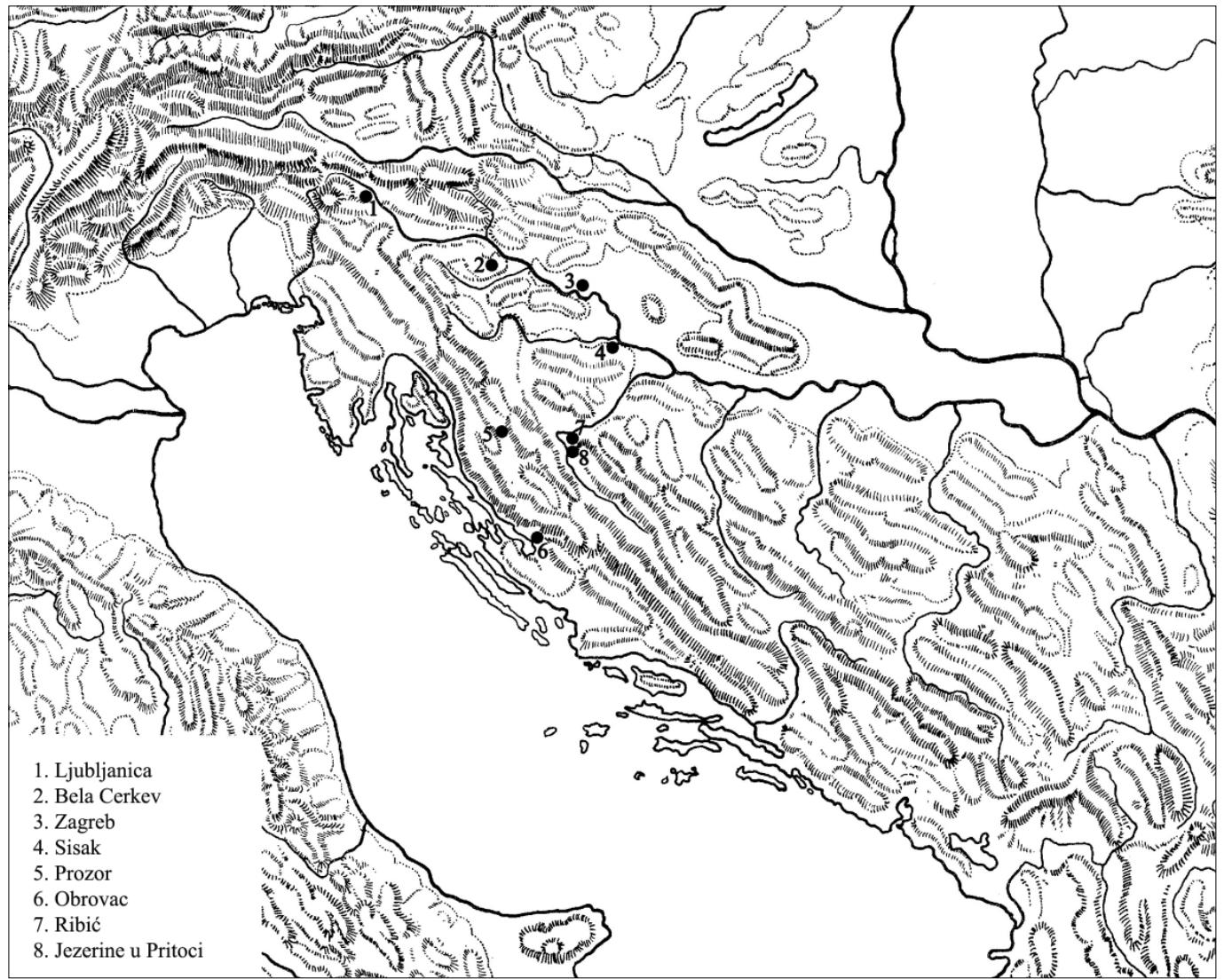

Tabla 2.

u uporabi tijekom posljednje, ili 7. faze razvoja japodske kulture, koju je velikim dijelom moguće sinkronizirati sa srednjoeuropskim Lt D1/D2 stupnjem kasnoga latena.¹⁸ Ovakvi su noževi svrstani i među karakteristične oblike mokronoške skupine, odnosno njezinoga završnog stupnja, Mokronog IIIb, usporedivog također sa srednjoeuropskim stupnjem Lt D2.¹⁹ Mokronoška skupina, u kojoj Taurisci imaju prevlast, zauzimala je prostor središnje i istočne Slovenije i sjeverozapadne Hrvatske, a na svom južnom dijelu graničila je sa zemljom Japoda.²⁰ Blizina dvaju ratovanju vičnih susjeda, među kojima je zacijelo dolazilo do međusobnih sukoba, ali i do združivanja kad je u pitanju bila zajednička, rimska opasnost, neminovno je nametnula poznavanje i uporabu iste vrste oružja, a sukladno tomu i istovjetan način ratovanja.

¹⁸ Drechsler-Bižić 1987, str. 415-416.

¹⁹ Božić 1999, str. 199, 211.

²⁰ Božić 1987, str. 862, 876-881, 896.

Katalog

Nož (T. 1.1)

Nepoznato nalazište (možda Sisak?), slučajni nalaz, inv. br. 19998

Materijal: željezo, bronca

Mjere: duž. 41,6 cm (duž. drške 10,4 cm., duž. sječiva 30 cm., šir. križnice 1,2 cm.), šir. sječiva 4,3 cm, šir. drške 2,7 - 3,8 cm, ø ovalne pločice 4,2 x 1,4 cm, ø rupica 0,6 cm, duž. zakovice 2,2 cm, ø zakovice 0,5 cm, ø brončane pločice 1 cm.

Opis: Jednoretzno zakrivljeno sječivo s obje strane ispod hrpta ima širok žlijeb; plosnata drška s trima rupicama za zakovice pri kraju je proširena i završava ovalnom pločicom; u jednoj od rupica ostala je sačuvana štapičasta, na krajevima raskovana zakovica s dvjema brončanim pomicnim pločicama; na razmeđu sječiva i drške nalazi se šira brončana jednokraka križnica, savijena na strani sječiva i ukrašena horizontalnim linijama.

Nož (T. 1.2)

Sisak, iskopavanje 1912., inv. br. 15765

Materijal, željezo

Mjere: duž. 42 cm (duž. drške oko. 10 cm, duž. sječiva 32 cm.), šir. sječiva 3,5 cm, šir. drške 2,2 - 3,3 cm, ø ovalne pločice 3,4 x 1,6 cm., ø rupica 0,6 cm.

Opis: Jednoretzno zakrivljeno sječivo s obje strane ispod hrpta ima širok žlijeb; plosnata drška s trima rupicama za zakovice pri kraju je proširena i završava ovalnom pločicom; križnica nedostaje.

Nož (T. 2.1)

Prozor, slučajni nalaz, inv. br. 19999

Materijal: željezo

Mjere: duž. 43,5 cm (duž. drške 10 cm, duž. sječiva 32 cm, šir. križnice 1,5 cm.), šir. sječiva 4 cm., šir. drške 2,2 - 3,5 cm, ø ovalne pločice 3,5 x 1 cm.

Opis: Jednoretzno zakrivljeno sječivo s obje strane ispod hrpta ima, zbog korozije, jedva vidljiv žlijeb; plosnata drška s trima, ostatcima zakovica i korozijom zapunjениm rupicama pri kraju je proširena i završava ovalnom pločicom; na razmeđu sječiva i drške nalazi se šira jednokraka križnica, savijena na strani sječiva.

Nož (T. 2.2)

Zagreb, slučajni nalaz, inv. br. 16927A

Materijal: željezo

Mjere: duž. 39 cm (duž. drške 9,5 cm, duž. sječiva 27,5 cm, šir. križnice 2 cm.), šir. sječiva 3,3 cm., šir. drške 2,3-3,6 cm, ø ovalne pločice 3,5 x 1,1 cm, duž. zakovica 2,1-1,9 cm, ø zakovice 0,4-0,5 cm.

Opis: Jednoretzno zakrivljeno sječivo s obje strane ispod hrpta ima jedva vidljiv žlijeb; plosnata drška s trima štapičastim zakovicama u rupicama pri kraju je proširena i završava ovalnom pločicom; na razmeđu sječiva i drške nalazi se šira jednokraka križnica, savijena na strani sječiva.

Popis kratica

AMC - Acta Musei Cibalensis
(Vinkovci)

ArhVes - Arheološki vestnik
(Ljubljana)

Diadora - Diadora (Zadar)

Godišnjak CBI - Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja
Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine (Sarajevo)

GZM - Glasnik zemaljskog muzeja (Sarajevo)

JhbRGZM - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz
(Mainz)

KatMon - Katalogi in Monografije (Ljubljana)

PJZ - Praistorija jugoslavenskih zemalja (Sarajevo)

Prilozi - Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu (Zagreb)

VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split)

VAMZ - Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. s. (Zagreb)

VHAD - Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s. (Zagreb)

VVM - Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu (Beograd)

WMBH - Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina (Wien)

Drechsler-Bižić 1956
R. Drechsler-Bižić, *Gradine u Lici - vojna utvrđenja i njihov značaj*, VVM 3, 36-51.

Drechsler-Bižić 1983
R. Drechsler-Bižić, *Japodska kulturna grupa*, u: PJZ IV, 374-389.

Drechsler-Bižić 1987
R. Drechsler-Bižić, *Japodska grupa*, u: PJZ V, 391-441.

Glogović 1992
D. Glogović, *Noževi tipa Sv. Juraj*, Prilozi 9, 23-30.

Literatura

Balen-Letunić 1994

Dubravka Balen-Letunić = (D. B.-L.), u: *Zagreb prije Zagreba*, katalog izložbe, Zagreb 1994.

Božić 1987

D. Božić, *Zapadna grupa - izvori za istoriju Tauriska*, u: PJZ V, 855-897.

Božić 1999

D. Božić, *Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964*, ArhVes 50, 189-213.

Burkowsky 2004

Z. Burkovsky, *Željezno doba u Sisku i Moslavini*, katalog izložbe, Sisak 2004.

Čurčić 1898

V. Čurčić, *Ravna grobišta Japoda u Ribiću kod Bihaća*, GZM X, 627-656.

Čurčić 1900

V. Čurčić, *Ein Flachgräberfeld der Iapoden in Ribić bei Bihać*, WMBH VII, 3-32.

Drechsler-Bižić 1956

R. Drechsler-Bižić, *Gradine u Lici - vojna utvrđenja i njihov značaj*, VVM 3, 36-51.

Drechsler-Bižić 1983

R. Drechsler-Bižić, *Japodska kulturna grupa*, u: PJZ IV, 374-389.

Drechsler-Bižić 1987

R. Drechsler-Bižić, *Japodska grupa*, u: PJZ V, 391-441.

Glogović 1992

D. Glogović, *Noževi tipa Sv. Juraj*, Prilozi 9, 23-30.

Guštin 1984

M. Guštin, *Die Kelten in Jugoslawien*, JhbRGZM 31, 305-363.

Klemenc 1935

J. Klemenc, *Ostava u Ličkom Ribniku*, VHAD XVI, Zagreb 1935, 83-125.

Majnarić-Pandžić 1971

N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, AMC 2, Vinkovci 1971 (1970).

Marić 1968

Z. Marić, *Japodske nekropole u dolini Une*, GZM XXIII, 5-80.

Marović 1963

I. Marović, *Iskopavanja kamenih gomila oko vrela rijeke Cetine - god. 1953, 1954. i 1958.*, VAHD LXI, 1963 (1959), 5-80.

Parović-Pešikan 1982

M. Parović-Pešikan, *Grčka mahajra i problem krivih mačeva*, Godišnjak CBI XX, 25-52.

Radimský 1893

V. Radmiský, *Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća*, GZM V, 37-92, 237-308, 363-466, 575-636.

Radimský 1895

V. Radmiský, *Die Nekropole von Jezerine in Pritoka bei Bihać*, WMBH III, 39-218.

Stare 1973

V. Stare, *Prazgodovina Šmarjete*, KatMon 10.

Stipčević 1960

A. Stipčević, *Latenski predmeti iz okolice Obrovca*, Diadora 1, 1960 (1959), 87-94.

Summary

Late La Tene Knives of the Pritoka - Bela Cerkev Type

Key words: Pritoka - Bela Cerkev type knives, Late La Tene, Iapodes, Taurisc, Mokronog group

The prehistoric section of the Archaeological museum in Zagreb has in its holdings a valuable collection of Celtic - La Tene archaeological material, especially weapons, among which four late La Tene long single-edged knives. Their mutual characteristic is the curve of the blade, which has on both sides under the back a flute. Flatly unforged handle with three holes for the welded organic part of the handle ends in an oval plate, and at the point where blade and handle meet it has guards bended towards the blade. They were singled out as a separate Pritoka - Bela Cerkev type according to the specific qualities of their form, as well as the number of the finds. The name comes from the sites which had the largest number of the registered knives of such characteristics.

Two previously known knives are the examples from Prozor near Otočac (T. 2:1) and Zagreb (T. 2:2), which fit perfectly into the standard knives of that type, and due to the insufficient data and low-quality photographs, we reproduce them again. Besides the aforementioned, two more examples of such knives are kept in the museum. One was discovered during the archaeological excavations in 1912 on Pogorelec in Sisak (T. 1:2), the other has no site data (T. 1:1). It was recently discovered among the modern world findings from the medieval section. Good state of its iron and bronze parts in the so-called metal state, that only objects taken from the water have, leads to the conclusion that it also originates from Sisak. Namely, metal objects taken out of the Kupa river near Sisak are of the same state. During the 19th and in the early 20th century a lot of antique and prehistoric archaeological material found while dredging between the banks of the river, was brought into the museum. But, its state with the so-called characteristics of the „water“ finds and its similarity to the other knives found in Sisak also taken out of Kupa river, were not enough to define its finding site in Sisak area, and there is no archive documentation to support it. Analogies can be found for both knives, as well as for the knives from Zagreb and Prozor, besides Sisak, also among the examples from the Obrovac area, Strmec near Bela Cerkev and Ljubljana in Slovenia, and among the examples from the Iapodian necropolis Jezerine in Pritoka on Una river, south of Bihać in Bosnia.

Seven knives of this type from Croatia (3 Sisak, 1 Zagreb, 1 Prozor, 1 Obrovac area, 1 unknown origin) and seven out of eight examples from Slovenia (4 Strmec near Bela Cerkev, 4 Ljubljana) belong to the random finds. Only one example found in the cremation grave in Strmec near Bela Cerkev, as well as the one found in cremation and one found in skeleton grave of Iapodian necropolis Jezerine in Pritoka in Bosnia, come from the closed graves with the adjoining finds that can be dated. The Strmec knife (Košak B1 grave) was found together with the sword, the combination identical to the one that the warrior from the grave 400 in the Jezerine necropolis in Pritoka had. Namely,

the knife and the sword were placed on the cover of the cylindrical stone urn together with the other objects. Identical knife was placed in the 288 grave of the same necropolis. The same typological characteristics can be found on the knives from the cremation graves 400, 237 and 99 of Jezerine necropolis, and to a certain point on the example coming from the grave 12 of the Iapodic necropolis in Ribić, south of Bihać, as well as on the sword from the Delmatic area found in the cremation grave 41/ pile 14 at the well of Cetina river. They all differ only in the length of the blade and are considerably more massive.

Finds from the aforementioned graves from Iapodic area confirm that the knives of this type as well as similar swords (Jezerine in Pritoka, Ribić) were used during the last or the 7th phase of their culture's development. For the major part it can be synchronised to the central European Lt D1 and D2 stage of the late La Tene. These knives have also been placed among the characteristic forms of the Mokronog group, or its final - Mokronog IIIb stage, also comparable to the central-European Lt D2 stage. Mokronog group, where Taurisks have the majority, occupied the region of the central and east Slavonia and north-west Croatia, and on its southern end it bordered with the Iapodic country. The closeness of the two accustomed-to-warfare neighbours who had probably had conflicts between them, as well as alliance when it came to common Roman danger, inevitably led to the knowledge and the usage of the same kinds of weapons and consequently to the same mode of warfare.

Translation: Jasmina Babić